

РУСАЛКА.

„Десь ти мене, моя мати,
В барвінку купала,
Купаючи проклинала,
Щоб долі не мала“.

Народня пісня

I.

„Не родись уродливим, родись щасливим, — кажуть наші земляки.“

А що-ж то щастя? яке воно? Всі його шукають, а мало хто знаходить. Як питаєш, як-же щастя знайти, земляки наші відповідають таємничо: „Треба набігти тропи“.

Як-же її набігти, тієї щасливої тропи? Ніхто не скаже. Вірить народ, що пробігає вона й через панські будинки, і через найубожчі хатки; натрапляють на неї навіть і старці, і бурлаки безрідні. І хто з такими людьми в спілці, то й той через їх щасливий. Не багатством тут діється, а тим, що, набігши тропи, треба її держатись.

Одного прегарного літнього дня громаду села Кукуріківщини зворушив випадок надзвичайний. Ото з жита, що вже почало половіти, красуватись, вийшла русалочка. Так звали всі маленьке, зовсім голеньке дівчатко.

Русалки у нас — це померші діти, недоноски, що їх мати звергла. Звичайно їх ховають під порогом у хаті, — через те вони на мервецький великдень кричать:

„Нас мати породила,
Нехрищених хоронила,
Під порогом положила...“

Ховають цих дітей і під перелазом. І під порогом і під перелазом ховають на те, щоб як хто переспатиме через нехрищених, то тим самим мов-би чинили над ними хрест.

Таких дітей засмучені матері поминають на четвертий день Зелених свят, і через те цей тиждень зветься русальним, а четвер — русальним четвергом. В цей день виносять у мисочці мед на перхрестя, а дехто шанує сусідські діти варениками, папушками, то-що.

— Сьогодні, — кажуть, — свято: русальні поминки.

Все це на те чинять, щоб заспокоїти думи, і повік їм замкнено царство Христове. Русалки, коли їх не заспокоять добрі матері, мстяться над людьми за недонос, за те, що їх мати звергла. Мстяться на кожним, кого стрінуть самого в гаї, в житі або чагарях над річкою, — там вони найдужче люблять пробувати. Русалки залоскочуть необережного, а часом і в воду затагнуть.

А проте на їх дитячі гулянки дивитися можна. Устаньте, — кажуть, — ранесенько та й підіть на перехрестя: там вони не шкодливі... У нас один чоловік живе к полю коло жита, так і тепер бачив їх рано вранці. А хто винесе на перехрестя меду, так мед поїдений, і ступенці на пісочку знати: русалочки потупали.

Ток ото-ж одна така таємнича істота переполошила кукуріківців, ставши їм перед очі.

„Що бабі, — те й громаді“, — тим і поважні дядьки, чи то, по-старосвітському, — громадські мужики, вірять так, як вірять їх баби. Через те й „русалочку“, як вийшла вона з жита, прийняли вони

з превеликим страхом. Довго не зважувались озватися до неї, бо-ж знали, що всяку нечисту силу не треба питати або озиватись до неї, поки вона мовчить.

Що далі було, — я того не бачила, а що знаю, то те чула від самої русалочки, бо я її знала вже до-рослою дівчиною-поденницею. Ось що вона сама про себе мені оповідала:

— Змалку ось як я себе зазнаю. Стою під селом, коло царини, в житі. Собаки мене кругом оступили, а послі й люди. Що ти? відкіля ти? А я й сама не знаю, де я взялась. Росла десь, як той бур'ян... Чи мене з неба спушено, чи я з землі виросла, чи з птаха перевернулась у людину, — не знаю, таки й зовсім не знаю... наче я рік, чи що, спала, і мене сонню перенесено; і місце не те, і нікого не згадаю, нічого не зазнаю; нікому не кажу тату або мамо. Чи, мені дано такого зілля забутого, чи що?

Малесенька, а вже вміла й балакати трохи. Людей, людей зібралась коло царини круг мене. Наче якого звіря лавою обгорнули мене. І довго стояла громада та гомоніла коло мене. Усе село зібралося.

Я підтомилась, видно, по житу блудячи, і боюсь їх, і рученята простягаю і до людей, і до собак: їстоськи хочу. Вони про мене щось поміж себе гуторять. Ніхто мене не бере в свою череду: бояться мене.

Я почала плакати. Якась дівка зірвала квітку з голови, кинула мені на забавку. Я вхопила й зіла. Усі потороніли. Гу-гу-гу! загули як ті чмелі, і так лавою, не повертаючись спинкою до мене, далеко відійшли і розтеклись по хатах, і собаки теж з ними. Осталась я сама, сама. Упала в жито та й лежу. Серце тільки тьох, тьох, тьох, тьох!

Пам'ятаю, що якась пташка прилетіла і сіла передо мною на шплку. Як тепер, то я думаю, що, може, то моя мати. Я до неї ловити, — вона пурх. Я за

нею, — вона й пурхне. Що я наближусь, вона знов пурхне, і відманила від села.

Там дивлюсь — жита колосіють, волошки блакитніють. Так уже тепер мов уві сні мені ввидається.

Пам'ятаю, квіток багацько, багацько. Я давай збирати їх, та там і заснула, та мабуть, чи не на другий уже день прокинулась. От вам і все.

Прокинувшись, давай плакати, наче в рідної матери... А в мене тільки небо та жито, та ще округ мене багато в'ялих квіточок жмуттям лежить: вовчих жил, куколю, волошок, що з вечора, видно, рвала.

Знов я плачу, б'юсь у житі, наче в воді, плутаюсь, падаю. Упаду та й лежу. Ніхто не рятує. Нікогісенькому мене не треба. Лежу я, лежу, та й встану непрохана. Ніхто дитини не рятує, не пестить.

От таким побитом і пробилась я на якусь полянку, аж там людей ціла мгла. Я вирнула з жита та й стою; боязько мені, бо тоді вони мене всі покинули. Чого покинули, — не знаю. Пам'ятаю тільки, що вони все пучкою на мене, та як закричать!..

Тепер визирнула, знов їх бачу. Вони всі на мене знов пучкою, та давай хреститься, а діти з криком у розтіч. Я знов заховалась... Аж валюся: їсти хочу. Молоде колосся з жита зриваю, жую. Після вже прийшло два чоловіки, стали по житу ходити і мене вишукали. Я від них прудко втікала й падала, а вони таки мене зловили й однесли в розправу. Тоді кажуть: „Це нехрещена дитина“. Однак нагодували мене, тільки все таки страхались.

II.

Сиділа я там у розправі днів з п'ять. Ніхто до мене не прикидається ні батьком, ні матір'ю. Ніхто мене не бере. Ні родини, ні доброї людини. А якби оце тепер були послі мене які спадки, де-б та й родина набралась. Русалкою мене звивають. „Це не-

хрещена дитина. Русалка та й русалка". — А я таки, видно, була хрещена, бо після у житі знайшли мою й сорочку й поясок: видно, я сама її з себе скинула з нудьги та зо спеси. Уже ж би нехрещеної мене не держали. Може я зблукалась у житі, як у лісі, та й загубилась там од людей?.. Сижу в розправі. Аж ось дивлюсь, — дибле старенький дід. Драночка на йому й на оваш латана свитина. Думали, старець.

А то не старець прийшов, то прийшла по мене вся моя родина. Безрідний дідусь, чужениця, прийшов і прийняв мене до себе за дитину. Не було в його ні хати, нічого, тільки сорочка драночка на хребті та на оваш латана свитина.

Він усе вартовим був, при садовині, або при бантанак. Бувало, хоч поросятко на орчику держить, щоб йому охотини було на світі жити, щоб щось до його озивалось, щоб його сподівалось; а він його чує, жалує, і воно перед ним як цуценятко перекидається; хвостик у його бубличком, бо добре годував. Дід йому й солімки свіженької підстилав. Та коли та душа до поросятки так оберталась, то як уже він до мене прихилився! Пером йому земля!

От забрав він мене. Я йому незабаром за поміч стала: яблука збирала, а там далі й мак ріжу, й квасольку лушу. У будці, було, із ним сплю.

Допитувався у мене, як мене мати звала, а я й матери не пам'ятаю, наче й не було її в мене. Так дідусь тоді: „Ти моя комашечко! Така-ж сирота, як і я на світі. Комашечкою, золотою оленкою пустив тебе господь на сонечко, як і мене колись та й люблю на божому світі. Ти приповзла в мої руки оленкою"... Та було й зве так: Оленко! Оленочко! то я й біжу до нього, мов те поросятко, як на його скаже пацц! пацц! або вацюкне, або плямає.

У дідуся, так як і в мене, нікого не було; сам собі й сорочки полоще, і мою уночі випере і повісить,

уранці скачає і надіне, бо переїни ще в мене довго не було; а в дідуся була переїна: в його, oprіч латаної свитини, була й торбина, а там лежала, як він казав, про смерть чиста сорочка, а друга на хребтині; більш нічого не було. Люди наче посліпли: ніхто не подав старенькому. Не подав, — що це я кажу? Розказував дідусь, що йому хотіла якась побожна людина прати сорочки, так він і не схотів: „У тебе, каже, є кого обпирати". А була то вбога удова, що заробітками аж четверо діток годувала. А раз хтось приніс дідусеві недоношений жупан, так він і не прийняв ради Христа. Каже: „Є люди бідніші за мене. Мого віку не багачко зосталось". Я таки й жалкувала про той жупанок. Кажу йому: „Ваш у латках". А він мені відказав: „Христос любить латаних".

Тією свитиною, було, вдвох і вкриваємось. А торбинку під голови, бо там і хліба окраєць був наш, так щоб чужий собака не заволик, або що. Я дуже мала тоді була, нічого ще не тямила, а люди мені де-що про мене розказували, так я тому наче помацки й собі згадую, та це й вам, спасибі, що балакаєте з мною, розказую. Нешвидко потім оглянулись і люди на нас, і драночок мені наносили, а дідусеві, бувало, хоч і дають, нічого не візьме, і не попросить ні в кого нічогісенького: якось наче боявся людей. Мовчущий був такий, тільки зо мною та з поросятком розмовляє; не так розмовляє, як озивається до нас ласкавим голосом. Я нічого з його розмови не пам'ятаю; так наче вітерець шелесне в листі, така його була приємна й тиха мова. Опісля вже почала я пам'ятати, що він гуторить, та й почала розпитувати про всячину.

Літуємо, було, у будці, аж покіль приїде на рябому коні осінь,¹⁾ а на зиму хто-небудь залучить мого

¹⁾ Година неоднакова: день ясно, день дощ.

дідуся скотину порати, віровки плести; дров уже так і не врубає. А я, було, пір'ячко деру, хату підмету, а потім і пряду, так і на мене шматок хліба йде.

III.

Підросла, почала людям і геть одпрядати за хліб. Дідусеві давали на зиму хазяйську одержу, щоб не мерз коло товару, і мене, сироту, чим-небудь стареньким прикривали, а літечко само про нас піклувалось; і так на світі мені здавалось гарно. Не бажала-б я в бога кращої долі, коли-б увесь вік так ні про що зимою не дбати, а літом з дідусем у будці жити. Далебі! Шасливе то було врем'ячко!

Тільки в мене був один звичай препоганий: любила ласуватись. Найбільш того й бажалось, чого не можна. Зо всіх гладышок чисто було вершки поз'їдаю, наче той кіт. Як було дідусь мене благає, і хазяйка й хазяїн угрущують і богом і лозиною! Гляди—й не втерплю: то сметанку з глечика, то крашанки, хоч з-під курки, так заберу. І нічого не догляну. З моїх очей усе можна забрати; собаки, і то помітили мене, яка я вдаха. Держу в руках хліб, або тараньку чищу на юшку,—дивись, уже Рябко й поніс, а я вже тоді ні в тих, ні в сих, як собака в човні.

З однієї хати нас за це й серед зими вигнали; і то дідусь не покинув мене. Що дужче зледачію, то більше він за мене береться, наче й сам був колись такийський.

Настав мені десятий рік; я помішниця йому, хоч і злиденна. Юшку, куліш варю коло будки. Я й цурупалків назбираю, бараболі начищу, горшки побаню, на кілки повішаю, повисую на сонечку, юшку салом затушую; коли й яблук напечемо, губ напружимо, потапців ізробимо, та й живемо; після вечері посадимо трохи, погомонимо. Я така вже рада!

Старенький був, жаль мені його, і слухаюсь було його лучче, бо вже порозумнішала. Оце було мене отченашу вчить, богородиці, так було поспіль і прокажу, не мину й слова. „Голубко, каже, моя Оленко! веселиш кінець мого віку. Нікому не потрібний, тільки тобі здався“...

— Який ти старенький! — було кажу дідусеві.

А він одказує, було усміхаючись: „Та й знадобився тобі, молоденькій! Це мені, каже, одиноцтво та убсжество так вік скоротило. Як-би не воно, я-б іще й молодий був; ще-б на твоєму весіллі й борщу догори горшок перекинув“.

Було часто, по-під яблунями плентаючись з торбиною, мимрить (уже гласу не було):

„Ой хто лиха не знає,
Нехай в мене питає...“

Я й розпитую іноді про його лихо, як він побивавсь у світі змалку. Мовчить. А про инше що говоритиме зо мною, то й до поросяти озветься: наче й воно слово його розуміє.

Оце після вечері гомонимо, гомонимо, соловейка слухаємо, та й полягаємо спати. Так зірно та гарно!

Мені не треба було луччого щастя, ні в хрещика з дітьми бігати, ні в перепілки. Було мені показує, як зірочка покотиться, або покаже, де на небі стоїть Віз, Волосожар, Квочка. Я було й питаю: „Яка-ж то Квочка? чи рябенька собі куріпочка, чи біленька?“ А він каже: „Ото зорява купочка. Ото вона“. — А я, було, кажу: „На що-ж богові квочка? — А дідусь мені: — „І бог радіє на небі з усякого творива свого, так як людина на землі. Бач, співають за ввною баби:

„Горе мені в світі жити!
Що мені робити?
Посаджу я куріпочку,
Щоб вивела діти“...

Утіха чоловікова з квочки на землі, а в бога Квочка краща".—Ото вона така іскрива?—було питаю. А він мені: „Не показуй на зорі і на місяць пучкою: на бога сяєво грішка показувати! Укуси себе за пучечку, щоб чого не сталось".—Я й укушу, та й знов не втерплю: так небо те хотілось мені знати від мого дідуся!...

Розказує, було, мені й про сонце, й про місяць, та дуже мала ще була, не все пам'ятаю. „Це, каже було, не весь іще світ божий, де ми з тобою живемо. Он бачиш по-за зорями ще зорі та й ще, та й ще визирають! То все праведні душі в бога живуть. Нема їм лічби, а бог усяку зіроньку на ім'я знає й пам'ятає: це я в церкві чув, як піп казав про небеса господні.“

Жалує, було, мене дідусь: — „Ти, каже, звеселила мою неміч, голубко моя Оленко. Ти сирота й я сирота: добре нам“.

А я до його ще й більш пришулюся.

— Як підростеш, то терпи усе, що на тропку спіткається. Жити між людьми важко. Скажи лихо та й мовчи тихо! Бувай мов те пташа стороже. Люди люблять щасливих, а таких, як ми, цураються, не люблять. Може, чула еси: сироту спіткай та й прикопай. Так воно й є: бояться, щоб сирота хліба не вбавила.

Раз я спитала: „Чи й ви, дідусю, були русалком? чи в вас мати була?“ — Похнюпивсь дід і нічого не відказав, наче не дочув, а вдруге я вже й не поспитала. Прочитаєм отчашу, помолилось і за батька, і за матір... Дідусь, було, велить, хоч я й не пам'ятала нікого. Було кажу: — Я не знаю, які вони; може з зілля, чи з птаха я народилась?

— Так гріх, доню, казати, молись! Бач, яке вони мені щастя зробили на старість! Тебе-б у мене і не було, коли-б не було батька-матери.

— Я їх не хочу, дідусю! Я з вами житиму: як прийдуть, так я на найвищу грушу вилізу та й житиму. Я їх не хочу.

Дідусь мовчить.

Так ото як устанемо, пильненько за діло беремося. Я таки була берка до роботи. Я вже йому, було, й сорочку сплосну, людям помагаю з весни картоплю садити, а в-осени вибирати, гич, бадилля очищати з городів. Цим, було, вже й полотна на сорочку зароблю.

А дід поросятко продав у чуже село. Каже: на плід. А тут не схотів, а то, каже, як будуть його колоти, так щоб хоч із очей, щоб душа не чула.

От за ті гроші, що за порося взяв, мені на юпочку набрав, собі жилетку справив із пійстри, — от наше тіло й не світиться.

Дідусь усе, було, приказує: „Роби, небоже, то й бог допоможе. Лежачого хліба нігде нема“. А іноді каже: „Під лежачий камінь вода не біжить“.

Він, старенький, часом у дощ любив полежати. Я йому морщинки розгладжую на лобі, чуб його сивий, брови сиві рясні. Як тепер спогадаю, так він мені ввиджається, наче святе щось.

Його й пани не цурались. На селі якийсь пан жив, не з наших; такий був собі суворий, і послав до його хазяїн діда чогось. От прийшов дідусь до того пана. Той пан і не злий, та вже така панська вдача чудна, усе так, щоб загримати. Ще дідусь і на поріг не ступив, ще й не поздоровкався, а той уже на його й гукає:

— Ну, що? — „Бувайте здорові, пане!“ — одказав дідусь. — „Ты зачем?“ — „Постійте бо, пане; бувайте здорові з середию“. — „Ну что?“ — „Нуте бо, паночку! Кажіте: здрастуй, спасибі.“ — „Ну, чорт с тобою, садись, садись“. — „Не кажіть бо так, а кажіть: бог з тобою“.

Що-ж би ви думали? Полюбив той жорсткий пан дідуся. Посадив силою на стільці, почав медом його

шанувати пивним, бо горілки дідусь не вживав зроду. Хотів йому щось і подарувати, та дідусь нічого-сінького не взяв. Так пан аж за ворота сам провів його від собак, та все хвалить: — „Вот он, старичок та божий! Харош, дедушка, харош ты! Полюбилася мне. Приходи еще ка мне, дедушка, медку папить“. Та дідусь ніколи не йшов без посилки, а тільки було каже, що й пани бувають гарні, тільки їх ніхто звичаю не навчить.

А чого він туди до пана ходив, не знаю: посила-но його.

Іще згадала про дідуся: щоб він мені не розказу-вав, а все було увагу зверне на те, що який гріх чіпати що чуже. Лучче своє латане, ніж чуже хапа-не. Що й на тім світі господь таких обійде.

Тепер мені те все так, як ві сні ввиджається. Свята, може, й справді людина; а я цього тоді й не знала!

IV.

Одного разу ми так залюбки нагомонілись! Він каже:

— Як мені тебе, Оленко, жаль! як умру, хто те-бе так пеститиме?

З цим і послули.

Прокинулась я на зорі, а проти нашої будки не-далечко слива була рясна. Дивлюсь, щось береться на неї і трусить. Пригляжусь, аж то хазяйський Рябко. Я до його, схопившись. Він почав до мене лашитись, хвостом виляє, став перевертаться. Я со-бі повалилась на траві коло його, почала пустувати. Хазяйка вже й корову вигнала до череди і веде теля у вишняк за мотузку.

— А де,—каже,—дід. Нехай теля припне у вишня-ку, де лучча трава. Мені треба швидче до господи: дитина зайшлась.

— У будці,—кажу.

Вона хоче йти до будки. Я кинулась наперед. — Дідусю! дідусю! — кажу, — хазяйка кличуть!

— Не збуджу: спить іще; збудить його ви самі, тіточко, я не збуджу.

Острах мене взяв: що дідусь, було, мене що-дня будить, а тепер я не добуджусь. От вона лапнула його за руки, за ноги, він уже й холодний. Уже бо-гу й душу оддав.

Боже-ж мій! Світе мій! Якими-ж я гіркими за-плакала! Скільки-ж я їх виточила! Справді так було, як співають: котилися, як горох. Це-ж світу кінець, думаю. Як тепер світ стоятиме? Як тепер усе без його буде? Мабуть, і по матері так не плачуть, як я плакала по дідусеві. Сама стала розумнішати. Див-люсь, аж на йому й сорочка драночка білесенька, парма, що була ще тільки п'ятінка. Був на останній дорозі, і мені не сказав. Зараз узяли й поховали його.

Була як мизинок, і зосталась знов одна, як ги-чечка, як човничок у морі: туди хить! туди хить! І не знаєш, де опинишся. Боже! як-же мені дивитись? Що у кого питати? Боже, світе! то-ж усе за мене дідусь мислив. Мені було легко жити. Що-ж то зна-чить бог? Чому дідусь мені про його не розтовкма-чив? Знаю тільки, що він добрий, що він отець наш, іже еси на небесі. Пішла-б до його, попросила-б, упала-б, щоб він оддав мені дідуся. Кажуть, що бо-гові душу оддав. Нащо-ж дідусь оддав душу богові? Чому-ж він мені не оддав своєї душі? А казав, що мене любить. Сказано, мала була, то з горя чого не передумала.

Лазила й на березу, на найвищу, заглядала на небо, за хмари, — нема, нема дідуся! Увесь рід разом утеряла!

Було, послі почую, що люди одмирили. Чому в

нас не одмирають! Я пішла-б розпитала про свого дідуса.

Та хіба-ж дідусь зовсім оддав свою душу? Як це він мені забув розказати, чи зосім люди душу богу оддають, чи на якийсь час?

А може він і на час оддав. Може, він ще й прийде.

Як-же мені у будці самій жити? Гляну на свиту його і жаль мене, було, візьме.

А все-таки нікуди не хочу йти, сиджу в будці. Хазяйка було кличе в хату, — не йду, і ввечері сиджу в будці. А мені чогось стало страшно. Я закуталась з головою і не зчулась, як заснула. Другого дня хазяйка зазирнула, а я чишу на юшку.

— Що ти робиш, моя голубко?

Так вірненько якось до душі сказала. Я цілісенький день не їла і нікому на очі не потикалась.

— Я вже й борщу і юшки понаварювала, — каже хазяйка: — на що-ж ти чистиш?

— Це, тітко, я дідусеві чишу на юшку. Він забувсь із вечора мені сказати, що душу богові оддасть. Чи надовго, чи на часок оддав; може він хутко й прийде.

— Іди за мною, годі сумувати, — хазяйка каже, — я тебе буду жалувати. Та аж схлипнула, чи по дідусеві, чи про мене, сироту.

Понурилась, мовчу.

— Ходімо-ж, ходім! — та за руку і силоміць потягла, дала мені їсти. На душу не йде. Трошки чогось із'їла та й не хочеться.

— Лягай-же спати, — каже хазяйка.

Я свитою вкрилась дорогесенькою і лягла. Давала хазяйка й рядно, та ні! хоч-би й ковдру: то не дідусеве.

Я опріч хазяйки й хазяїна нікого й не знала, та й то коли-не-коли їх бачила, або говорила.

Де мені тепер подітись? У мого дідуса було не одіжно, та в'їжно... Встаємо весело, за діло берешся весело, лягаєш спати весело, здорово; соловейко заспіває, свіже повітря заколише.

Було, не кажу хазяйці, про що я думаю; не одкриваю усієї правди людям. Люди люблять людей веселих, щасливих, як мовляв дідусь, а таких, як ми, бояться, наче смерти.

Піду, бувало, та злізу на березу та й дивлюсь на небо і хмари. А може він мені махне з неба рукою. Та й журюсь, було, чому це тепер бог не ходить по землі? А колись ходив, як розказував дідусь... Я пішла-б з богом до дідуса. Таке було дурне. А раз думаю: може й дідусь був святий!... І здався він мені тоді в сяєві; наче сяєво сяє від нього, як у церкві помальоване по святих. Сказано, дитина!

V.

Зоставила мене хазяйка зовсім у себе, пристановила до дитини.

Поки ще я дуже тужила за дідусем, то так як і люди була, нічого не зачіпала, а тільки відпустило, стала смикати хазяйське то се, то те. Хай би голодна була. Хазяїни у мене добрящі були і роботящі. Вони були не прості, а полупанки. Оце сам і в поле, і з робітниками, і на сіножать, і так по сіль та по рибу було паровиць дві спорядить, а вона дома до всього рук прикладає. Оце, було, як робоча пора, то й подушок не стелють, щоб не заспати, і півня під піч... Якби-ж то я шанувалась! Якби-ж то мені дідусь розум свій праведний покинув у спадок. Якби-ж то знав, де знайдеш, де загубиш! Якби-ж то знав чоловік, як набігти тропи своєї...

Хазяйка моя, було, як вирядиться до церкви, так і заздрість людей бере. Вив'яжеться шовковою хуст-

кою, надіне хороший синій старосвітський халат із позументами хрестом на кульшах, кунтушем звався і вся одежа на їй так гарно припадає. То було й шепчуться люди: „Пристало, кажуть, як свині в дощ. Сама все робить, наче й наймичка, а що як виряджається, мов попада, або справжня пані! Знайте мене, багатирку“. А інші кажуть: „Де воно все в них береться, мов з рукава сиплется?“ А вони раз-у-раз обое робили. Було й в них самих і про людей усього доволі. Дай, боже, давати, а не прохати, було мовляє. Прийде з церкви та й сміється: хтось людям не велить рано вставати та діла пильнувати. А то й кличеш на роботу, так не докличешся; просиш: перекажіть, кому треба заробітку, і тому не перекажуть.

Два роки побивались вони зо мною, та й вирядили мене з довгою рукою під церкву. — „Не шануєшся, іди-ж, небого, між чужі люди. Вони тебе вивчать добра. Ми тебе на спомин про діда держали. Тепер сама на шлях утрапиш. З такого куколю не буде добра. Мабуть і мати в тебе така була, що рідну дитину в житі згубила, русалкою зробила“. — А про мене всі знали, як я русалкою по житах блукала, та й ім'я мені не було на селі іншого, як Русалка. Це тільки дідусь мене Оленкою звав, а то всі, сміючись і сердючись: Русалко! іди гуляти до дітей! Або: щоб тебе чорти вхопили, Русалко ти проклята!

Оце-ж і хазяїни мої гірким словом витурили мене з господи.

Пішла я ходити з хати в хату. Бо дуже довгі руки мала... Усе спотиньга й потягну що-небудь, а з-під очей у мене хто хоч бери, я й не бороню, і своє усе посію, де хустку, де підбрівник, де сапу; де що роблю, там і покину. Про завтрашній день не дбаю. Така вже вдалась, нестелепа, роззява.

Було, дідусь покійничок мені каже, нехай царствує: „Не руш! то чуже“. Я й одвикла вже була

чуже займати. А тепер, здається, не було хати в селі, де-б я не перебула наймичкою. Не держать мене. Хати на мене не кидай. Люди було торочать: „Ще-ж вона у будці виросла, так і хазяйства не тямить доглядати“. А іноді віддухопелять добре, щоб доглядала. А я там, у будці, святі діла, святі речі чула й бачила, а така вдалась ледача. Та й сама стала така лемеховата. Хожу ухвоськана, пустилась берега зовсім по смерті діда... Може це я того така, люди кажуть, що я русалка, не хрещена-б то; та я-ж, видно, хрещена була, бо й платтячко знайшли в житі, як дожались. Не вважали на це, а було приспівують мені не то дівора, та й молодичі:

„Мене мати родила,
До хреста не носила.
Я візьму черепинку
Та заріжу дитинку.“

Я й не розумію, що то за черепинка, і яку дитинку хто нею зарізав, а дуже гірке мені було це слово. Справді, наче різали мене по серцю без ножа цим приспівом.

А інші було провадять і таке: мабуть, увесь рід її, всі баби й прабаби з прашурами були такі ледачі, що по світу валасались та крали.

Оце-ж гнали мене всім селом із хати в хату, що нікуди мені й йти.

Тоді давай я думати-гадати, що мені робити у цьому широкому та бездомному світі. Куди йти. Згадала примовку: іди, ринде, де инде: там тебе люди не знатимуть і риндею не зватимуть... Піду, думаю, в таке село, де не зватимуть мене Русалкою. Скажу, що я на ім'я Оленка, на прізвище Дідусівна... І пішла.

Іду, аж такий гай прехороший. Я й заспівала:

„Ой гаю мій, гаю,
Та густий, не прогляну!“

Мені тоді люди так усі огидли. Дивлюся на височенну сосну. Вітер нею гойдає, а я з жалю співаю:

„Не хилися, сосно,
Бо й так мені тошно,
Не хилися, вільхо,
Бо й так мені гірко.“

Співаю та й думаю: поки сили моєї стане, доти терпітиму і житиму в гаях. Сіла я на траві, сиділа, сиділа та й задрімала.

Якби наперед той розум, що тепер, мені-б і простувати знов до своєї хазяйки. А вже-ж я й хліба скільки у неї переїла! Ні! подалась на чуже село. Стала з першої хати найматись, той-же талан... А де-які потім стали мене й пізнавати. Чи не жила ти, небого, у того? або в того? Ге, ге! яка вона Дідусівна! Це Русалка, а не Оленка! нехрещена Русалка; нема в неї й ім'я хрещеного... Оттак мене на глузи підіймають. Нудьга мене бере, сором давить мене. Зійду з цього краю, думаю собі... Та як пішла, як пішла, то верстов за півсотні опинилась. Та не йду шляхом, або стежками, а все манівцями. Все по-над річку, іноді через затони й брідьма, наче справді русалка. Добралась до села. Тутдесяцькі, соцькі, вийти до мене пристали, що я з другого повіту, а паперу в мене нема. Нехай громада стане в раді: треба попитатись, що з дівчиною робити? Боже-ж мій! і малою люди не знали, що зо мною робити, і тепер морочаться. Тоді я в житі, а тепер у світі, мов у густому, непроглядному гаю заблудилась...—Усе-ж таки тобі без папири йти не вільно,—каже громада. Хто тебе одпустив таку молоденьку? Гляди, чи не вкрала ти чого? Так і вразили мене в серце. Здається, ти холодної не минеш, небого... Заходився коло мене той великий чоловік, громада, мов я чию душу загубила. Почали мене розпитувати про все, про все, у кого жила й як? А один каже:—Ти-ж моя землячка, я сам з того села,

Не бійся, нічого тобі не буде. Лагодиться туди мій сусіда їхати до своєї дочки, накажу, щоб вислано тобі бумагу, що ти тут у наймах. Я знаю й хазяїв твоїх, знаю все про тебе,—і моргнув якось вусами так, наче ножем у серце вразив... Та, спасибі, не сказав, що я на ім'я не Оленка, на прізвище не Дідусівна, а ім'я і прізвище моє Русалка.

Ну, з початку всяке до мене ласкаве, звичливе, а потім я сама своєю вдачею собі зашкодила. Мене й лають, мене й б'ють, і мені одчуваються речі дідусеві: „Стережись, було каже, чужого добра, як вогню: переступи, а не візьми. Лучче своє латане, ніж чуже хватане“. Віда сироті без тихого прихилля! Жене мене хвиля без упину. А де-ж беріг?—думаю собі. Схне моє серце...

Узяв мене до себе соцький, поки папири вишлють. Всилу п'ять місяців пробула в них. Знов пішла по людях. Де пролітую, де прозимую; луна усюди ходить відляском про мене: погана. Я й плачу і діда згадую, а там забудусь та й запущу руку. А тим часом розійшлись і тут чутки, що я нехрещена Русалка, тим і закону мені нема, тим я й краду. Сказано: хороша слава сягає далеко, а погана—ще далі.

Уже шіснадцятий рік мені, а я що попихач той!.. Ні до кого не прихилиюсь, так валасаюся. Дуб мій батько, липа моя мати, береза моя сестра, явір мій братик. Русалка я на світі, та й годі. Може, думаю, й справді мене не хрещено. Може-б мені піти до пона охреститись? Та люди-ж кажуть, що тільки малих, ще безгрішних душ хрестять. А виростеш, мовля, наберешся гріхів, то вже в тебе Христос не ввійде. Тим примовка й про жидів перехрестів: жиди охрести та й голову відотни. Так і мені, думаю собі, хреститись тепер зась! Не ввійде Христос у мою ледачу душу, думаю та й плачу. Адже-ж і дідусь не вселився в мене з своїми добрими словами. Он пан

той не з наших, і язик у нього луб'яний, мовляв, а він і того звичаю навчив. Та й думаю собі про діду-сєве обличчя яснє, і молюсь його-ж таки молитвою, що навчилась у будці: „Прийди й вселися в ни, і очисти ни от всякія скверни“... Ні, думаю, мене вже ніхто не очистить. І бог, і люди од мене одвернулись, мене хіба у печі на сухар зсушити та в ступі стов-кти, тоді-б з мене що добре виліпив...

VI.

Аж ось дав мені бог притулитись до однієї вдови убогої. Роблю все; вона не дуже й допевняється моєї праці, то натомиться, то загається. Старенька вже собі. У неї була маленька дочка й син жонатий. Тільки син окрімє жив і йшов на суперєки матері. Мати його, було, каже: лучче самій пробувати, як на-ругу од дітей приймати. Шматка хліба не ввоб'єш у горло, так невістка козирює, щоб синового хліба ма-ти не переїла. І син, і невістка, було, її усе лають то за молоко, що дєсь ділось, то за пшоно, що не добре втовкла, борошна доладу не насіяла, а вона ще бідна й не добачала, бо виплакала старі очі через дітей.

Раз, каже, сіли їсти; попоїли борщу, потім почали їсти кашу молошну. Каша у їх була що-разу хоро-ша, ні цятиночни води, а на цей раз молоко зсілось. Вона й каже невістці: „От як-би оце я коло дійлива ходила, до ти-б сказала, що я щось ізробила, що каша зсілась“. А невістка так і скипіла й зачервоні-лась, аж підскочила на полу.

— Так я відьма?—Та давай її лаяти, ганити, усяк її проклинати.

Дівчинка, побачивши, що матері зневага, обіжда-ють, — висолопила проти невістки язика, стоя на полу.

Невістка дівчину так і вхопила за патли й поста-вила на долівці. Мати помацки схопила за плечі обіруч невістку, обороняючи свою дитину, а син собі за матір... І боже, що там склалось!.. То вже кінець світу, як син на матір руку здійме. Та послі давай з її хребта усю шустелину здіймати. І це, каже, наше, і це наше.

Не доведи мене, господи, ні бачити, ні чути таке, яке я чула від моєї любі старенької вдови. Вона справді виплакала очі, живучи в тій проклятуї хаті з сином, лютим змієм, і невісткою гадюкою. Осліпла, таки зовсім осліпла бабусенька нещаслива. Що робити? Мусіла богові праведному коритись. Так, мовляла мені, сподівалась, що за цю сліпоту у бога їй готується той світ невечірній, що про його чувала, стоячи в бабинці. До божого дому стала ще частіш ходити, викрадаючись од дітей—так як діти від маті-рок на вечорниці крадькома ходять. Ну, божі словеса, розказує було мені, підкрепляли її, і поралася вона помацки, і все так робила, наче помолодшала. Не вістка було каже: це вона сліпою себе вдає.

— Не доведи, доню, тебе господь, було відкаже, сліпоту мою вдавати! — та й порається всюди за видю-що. Що-ж би ви думали, панієчко, невістка? Взя-ла ще більш зло проти сліпої свєкрухи. Хотіла з світу згубити. Наварила з гадиною юшки та й каже, ідучи з чоловіком у поле жати: „Ото-ж, мамо, у сі-нях на полиці, як схочете їсти, юшка з в'юнами стоїть“.

Пішли вони в поле, забрали серпи, торби та й рушили. Заманулось їсти старенькій. Пішла вона слі-пуючи доставати юшку та й вивернула собі якось на очі. Що-ж? Сотворив господь за її правду над нею чудо своє. Від тієї гадючої юшки зробилась видющою, вивернувши нехотя на свої очі. Побачила варених у ющці гадюк своїми очима. Стеменно сама мені це

розказувала. Подивилась та й впала навколішки перед образом.

Іде з поля невістка з сином, аж мати порається коло печі: вечерю їм варить. То було тільки корову подоїть, на ступі товче, льон б'є, мак ріже, а до печі не доторкається, а тепер вечерю дітям варить і бога хвалить. Свиням ужа зілля понаривала, кабанові кропиви насікла, сказано—видюща повернулась!

Так і зомліли обоє, бо й чоловіка відьма-жінка зробила злюкою, і він сподівався побачити матір мертвою в хаті. Простяглись перед нею обоє: „Прости, мамо! Як бог, так і ти!“

Ну мати їх простила, ні словом їх не докорила, та вже взялась за розум: продала, яку мала, шустелину, шуплаття лишне, скотину, та й покинула їм свою материзну: город і хату. За ту-ж бо материзну її тіснили, щоб скоріш із світу зійшла, тоді-б сироту, мовляв, прикопали та й панували.

Стала вона з малою дочкою у людях жити. Стали їх люди зодягати, платити їй шанувати, бо того стояло. За нею й скотина плодиться, за нею й дробина водиться. У кого ялівка, а в неї й двома бичками раз корова отелилась; у кого свинка трое поросят знайшла, а у неї й десятеро й більш одвалить, що й двір увесь закрасить!

От я під той час до їх і прибудилась: вона, та бабуса, і прийняла мене в сусіди вже в чужій хаті, наче сем'янина, бо в сусідах сама жила й помагала скотину доглядати. А син з невісткою так з того часу збідніли, що й хата рака стала.

Ну, трудно стало старенькій по людях жити. Бо на своєму господарстві може-б і заснула, а тут по п'ять раз уночі схоплюється, чи не отелилась на морозі корівка. Сама себе вбивала, щоб догодити чужій хаті. За два чи за три роки приробила собі грошенят і спорудила собі хатку на нивці за селом. Мате-

ризна в неї зосталась нивка. Хатка стояла під селом коло розлогої старої верби, мов картинка. Видно з хатини так далеко в поле й на гай, наче весь світ до вдовиної хатини тягне.

Мені добре в бабусі жити, наче в рідної сестри дідусевої. Слава тобі, господи, вже мені двадцятий пішов, і люди хороші до мене лицяються, та бабуса не велить рано заміж вихоплюватись. „Не хапайсь, доню, з козами на торг. Ще того дива надивишся, як і я надивилась, вискочивши молоденькою. Знаю, по чім ківш лиха“. Добре нам, панієчко моя, з удовою живеться. Набігла таки я тропи, тепер її держатимусь і старенької слухатимусь як рідної матери.

Нас тройко тихомірних у хаті. Всі вкупі робимо. Вони мене жалують. Стеся, дочка її, мене полюбила й я її, і так якось моє серце прихилилось до нещасливої матери. І сусіди мені всі здались якісь луччі. Тут уже й Русалкою мене не звуть; старої бояться обіждати. Над нею господь зробив чудо своє.

Так і я стала людиною, спасибі господеві та дідусеві, що за мене на небі молиться. Звуть мене Оленкою Дідусівною. І порозумнішала-ж таки, не перед вами, панієчко, хвалючись: хоч не була замужем, а взнала й я незгірш старенької моєї, по чім на світі ківш лиха.

Так мені розказала про себе бідолашна дівчина Русалка. Живе вона в найближчому до мене селі. Мені на втіху, пішла про мене слава яко про приступну й балакучу панію,—тим і Русалці моїй схотілося мене побачити. Некликана прийшла (а це зрідка буває) вона до мене на роботу й з того часу ми заприятелювали. Як вона мені розказувала про свого дідуса та про свою бабусю, тую бідну вдовицю, риси її виразного вродливого обличчя займалися огнем глибокої чулої душі. Вона мене чарувала, принаджувала, я вбачала в її несвідомого поета.

Цікавила мене історія сільського вбозства, вбозства подекуди з своєї волі. Тихі чесноти без розгослу й пихи приваблювали мене. Я влюбила Русалку й силкувалася всяко додержувати нашу приязнь. Після тії щирої сповіді сама Русалка, як на мою думку, мусіла-б хотіти одвідати мене. Та на жаль і на диво мое вона більш не приходила на роботу. Хоч вона їй, здається, і вподобалась.

Минає місяць—нема моєї любії Русалки. Стала я думати: чого-б це? Згадувала я, яка вона замислена, як вона сама боїться—чи хрещена вона, чи не русалка вона справді. З її оповіді видно було, як вона й сама думає, що може через те вона така й вдалася, що справді нехрещена. Чи не трапилось їй якого лиха, такого, що тільки з нею й могло бути?

Минуло ще місяців зо два, зо три,—нема Русалки. А сказала, що прийде пособляти мені робити крохмаль з картоплі й класти вариво. Минула й Покрова, така важна дорослим дівчатам. Без Русалки проказували наші вродливі, на порі ставши, свою поетичну молитву до пречистої: „Свята Покрівонько, покрий мені голівоньку, землю в'ялим листочком, голову червоним платочком, землю в'ялою квіткою, голову білою наміткою“.

Надійшли й Різдвяні свята, колядки й щедрівки. А серед моїх веселих гостей дівчат не було тієї, що так багато розказала мені невідомого про життя сільської бідноти.

Розпитувала я селян про неї, але мені одказувано байдужно, мов про аби що: „Хто її знає. Вона на другім кутку живе, так нічого й не знаємо“.

Приходить до мене поздоровляти зізда, нагадуючи трьох царів-волхвів. Співають мені школярі старосвітську бурсацьку пісню:

„Шедше тріє царі
Ко Христу со дари,
Ірод же їх пригласив,
„Куди ідете?“ спросив“.

Прийшли й школярі з нових сільських шкіл, півчі, а проміж їх і кілька дівчаток. Не сказали й вони нічого про Русалку.

Настигає й весна. Вже озивається старовина козацька устами сільського дівочтва вродливого:

„Ой весна красна, ой весна красна,
Та й із стріх вода каплє:
Ой уже-ж тобі, та козаченьку,
Та й мандрівочка пахне“.

Може й Русалку, думаю собі, весна порушить і піде вона, щоб навітшатися з гаїв, левад та лук, з русальних захистів. А ці захисти саме були між її селом та моїм хутором. Вона любила тії русальні ігрища, любила квітчати свою голову вінком з конвалії. І до лица був той вінок її тонким рисам, трохи блідому замисленому обличчю й повним палкого таємного почування очам. Може знов прийде на роботу, на щирі розмову. Та приходили до мене й давні й нові знайомі дівчата, самої Русалки не було. Питаю—чи не знають чого про неї? Відповідають якомсь чудно: „Хто її знає, чому вона не ходить! Вона, панієчко, так собі; усе думає... чи з великого розуму, чи що... Хоч у хрещика гуляє, хоч у лебедика бігає,—усе не довго. Так у неї очі якомсь і затуманяться. Чудна, одно слово, чудна!“

Питала, чим-же чудна,—ніхто не каже. Тільки таємничо й коротко сказали: „Ми її боїмось“.

Довго я випитувала, через що-ж вони бояться такої чепурної, такої проречистої й любії подруги.

— Та вона то й промовна й проречиста, і річ у неї красна, як ви, бувайте здорові, кажете,—промовила до мене старша поденниця,—та в неї щось у очах нелюдське світиться.

— Як нелюдське? — питаю, дивуючись.

— У людей такого погляду не буває, — одказала мені сміла поденниця. — Або їй на роду щось таке написано, або, — не дай мати бога, — може вона й досі русалкує, та так десь і дінеться.

— Е, вони такі ці русалки, — озвалась молодша. — Мою матір з другого села взято, з Ракоїдівки, так мати розказувала раз, — та не мені, а тайкома од мене бабі, а баба мені розказала, а мати не хотіла мене лякати. Що вмерла в Ракоїдівці дівчина, як-раз у русальний четвер, а в русальний четвер хто вмер без причастя, так і стане русалкою. От умерла, поховали її в садочку, а її мати та пожалувала на смерть червоної плахти червчатки, що самого шовку червцю пішло тросточок з п'ять, та й поховала в морозовій спідниці. Поховала; аж раз рано вранці, саме в русальний четвер, побігла менша дочка по воду, аж вона біля криниці стоїть під вербою. — „Катрусю, це ти? — І не злякалась якось русалки, злякалась, та не вельми, бо сетра. — „Я каже“ — „Чого-ж це ти приїшла?“ Сама не знає, що говорить. — „Дай, каже, мені мові червчаточки хоч годок поносити. Я й принесу через год“. — Побігла дівчина, достали з скрині плахту, оддала. Та не знає де й ділась, наче россою взялась попід вербою. А сонечко вже сходило, роса блищала. Як на те-ж мати полізла чогось у скриню, аж червчаточки нема. Тоді дочка й каже, що оттак і так. — „Чому-ж ти мене не кликнула? Моя Катрусю, моя ти дитинонько. Хоч-би разочок я на тебе глянула“. — „Не тужить, мамо, каже дівчина: вона через год прийде“. Дожидають уже того четверга, так дожидають, та нікому не кажуть, щоб не сполохнути русалки. Настав русальний четвер. Мати ще вдо-світа побігла до криниці. Нема нікого. Сіла вона під вербою, плаче. Коли-ж сонечко почало сходити, і роса так якось червоними іскрами сяє. Дивиться — перед

нею Катруся, і червона плахточка на ній, та така ухвоськана. Що вже там було, господь їх знає, тільки русалка — ні словечка. Мати її обнімає, голосить над нею, розпитує про той світ, — вона мовчить. Привела в хату, посадила під богами на покуті, — мовчить. Не їсть, не п'є, і ні до кого нічого. Покликали й попа, і піп нічого не вразив. Біла, як стіна, сидить під богами й ні слова. Тільки як виймуть хліб з печи та примочать і піде пара, вона ту пару вдихає, і так наче трошки почервоніють губи й щоки, а очі заблищать, як та роса на сонечку.

— Еге, — перепинила одна з дівчат, — русалки парую з хліба живуть. Тим у русальний четвер ніхто й не пече хліба. У нас одна забулась та й напекла хліба, а сама, примочивши хліб, і пішла з хати. Вертається, а дитини в колосочці й нема. Сюди-туди, де дитина? Зирне під піч, аж воно там залоскотане.

— Ну, ця була смирна, — казала далі оповідачка. Просиділа так цілий год, а на русальний четвер її й не стало: тільки червона плахтітка зісталась під богами на покуті.

Не диво, що Русалчині подруги, зберегаючи, ще від часів дохристиянських, таку віру, вважали чимсь нелюдським і її проречисте слово, і її надзвичайну на селі красу, і її неспокій турботний, і любов до самотности.

Довго розпитувала я про неї даремно. Та вже не скоро, мало не за рік, бачу в церкві вдову тую, що в неї жила моя Русалка. Питаю про неї. Та трохи не плачучи каже:

— Пішла заміж, добродійко! От правду кажуть: нехай ті плачуть, що заміж ідуть. Сама себе силоміць звінчала. Ніхто й не силював. Чудна вона стала якась. Усе гадає, що вона нехрещена, та так їй на дорозі лихо й стоїть. Ще тільки три неділі, як і весілля одгуляли оплакане.

За такий час короткий доля дівчини погіршала. „Обізвалась доля, та по тім боці моря“,—так співають наші селяни про таємничу, часом незичливу долю. Хоч моя русалка й казала що „набігла тропи“, але я думаю, що тієї тропи їй ще доведеться набігти, а саме як піде заміж, бо з того часу починається справжнє, хоч здебільшого нещасливе життя нашої сільської жінки. Часом зустрінеш молодицю з дівчиною й питаєш у розмові:—Которий тобі год, молодичко?—Дванадцятий?—Як дванадцятий? А дочці твоєї який?—Одинадцятий.—Так наші жінки дівочтво своє вважають більше за якесь невиразне й мрійне русалкування, ніж справжнім життям з його—ой леле!—занадто відомим лихом.

Бабуся-вдова не говірка була. Їй важко було казати, через що саме плакала бідолашна молода, і як це силоміць вона сама себе звінчала. В бабинці, де я, виходячи з церкви, несподівано зустріла її, було багато людей, а їм не годилось те знати, що вона могла-б розказати мені.

Моя Русалка пішла заміж у тому-ж селі, але на такий далекий кут, аж Підгаї, що звідти поденниці до мене не ходять.

Спершу я хотіла їхати до бабусі, та було-б це по панському їхати просто з цікавості. Мусіла якусь зачіпку до того знайти. Вигадала, що треба мені готову хату купити, щоб перенести. Рають мені й таку й таку. Пішла луна про мої питання, тоді вже й я поїхала до бабусі, та замість того кутка, де стояла весела хата бабусина, потрапила аж на другий край села. Стріваю молодицю з повними відрами (це-ж має пощастити—народ каже), питаю про бабу Зуйчиху, а вона мені:

— Ой-ой-ой! та це-ж Підгаї, а вона живе на Курпівці.

Я знала прізвище Русалчиного чоловіка і за ма-

лий час була вже в неї, в своїй дорогої Оленки Дідусівни.

Якби вона знала, що я приїхала до неї з жалю над її долею нещасливою, то це замкнуло-б їй уста. Щирість у нас—річ випадкова, що якось несамохить виявляється. Боятися наші люди не то цікавості, навіть і доброти, коли вона словом, а не вчинком виявляється; боятися врешті й усього, що вибивається з вузького кола простолюдного побуту. Це в їх озивається невідома нам історія їх минулого. Я просто сказала, що шукаю хати й через це заїхала до знайомої людини.

Замість блідих щік і очей заплаканих, я побачила Русалку рум'яною й зовсім спокійною молодичею. Вона мені зраділа, та виявила радість не по нашому.

— Як ви змарніли, панієчко, мабуть ви вже скоро вмерете.

Ці слова переклала я думкою на нашу мову любови й одказала, що натомила, шукаючи хату, бо мені дуже її треба.

— Чи не думаєте до кухні,—вона у вас тіснувата,—прибудувати прикухенок? Боронь вас, боже: тоді вже певно вмерете.

Я заспокоїла Русалку, сказавши, що старим людям прибудовувати не годиться, і вона хотіла була вести мене до доброї хати, що дешево продавали пересельці, ідучи на степи. Та я сказала, що втомилася, аж хвора через свою шуканину, обіцяла приїхати иншим часом, і помалу ми щиро розбалакались. Надто, що господиня була дома сама: чоловік з своїми дітьми був на полі,—сіяли ячмінь.

Русалка казала, що хотіла не раз бігти до мене; на те вмисне й паляниці пекла (без святого хліба в гостину не ходять).

— Та снаги, панієчко, не ставало. Трудно жити

було, трудно! Усе вам розкажу, чи не буде якої полегкості душі.

Тоді обличчя в неї відмінилось відразу дуже. Смуток глибокий, безнадійна журба (якої вона зучила себе ні перед ким не виявляти) обняла її тяжко.

— Може й справді мене нехрещену загублено в житті, — почала вона. — Тим і тяжко мені на цьому білому світі. Широкий, мовляли, та нема де дітись. Ось слухайте, моя матінко, моя лебідонько! Почну казати ще з веселого часу. Сідайте отут на полу, я поставлю вам чисте ряденце.

— Ох, та й тяжко-ж мені споминати про моє щастя, панієчко моя. Мабуть чи не важче, ніж про нещастя. Бо в нещастя сама я вбрела й впливла, ніхто не підмивав мене, а щастя втікло хутко, мов тая пташка, що крилечками стрепенула, в темні луги полинула. Слухайте-ж бо таки, не роніте доброї сльози, не вважайте на мене, що я, дурна, плачу.

Врешті Русалка втерла сльози, опанувала себе й почала говорити про себе якось, сказав би, — трагічно-радісно.

VIII.

— Літом одного тихого та гарного дня якось у мене було так тихо на серці. Це бувало рідко. Тоді я чогось була засуміла. А то ані хвилі на душі, мов на сонному гладенькому ставку, і так чогось солодко на душі. Сама не знаю, чого мені так любо. Летіла-б кудись, у якийсь вирій, чи що, або з землі на небо.

Ухопила юпчину і ранісенько погнала овеchat у череду. І відра в мене на плечах. Одігнавши вівці, я тільки що за звід, аж дивлюсь, коло мене паровиця таких гарних волів зупинилась! Я й пізнала, чия паровиця: сусіда наш кудись далеко їздив і ото прибув. Такий поважний і одягний. Став одчиняти ворота у свій двір.

Воли не стоять, рвуться додому: раді! Ярмом учепились. Я поналивала відра, поставила та за воли! Увела їх дядькові в двір, поклонилась і пішла. А він скинув на мене тільки очі, наче прикмету положив. Подякував мені, і так ласково на мене подививсь. Скільки я старого бачила, то він так ніколи не додивлявся до мене. Наче йому зо мною жити. Я хотіла зачинити ще й ворота: згадала дідуся свого, як він мене навчав поважати стареньких. А він каже: „Пожди, небого! ще козак за мною їде“. З цим і пішов у хату. У хаті у них нікого не було. Зарання пішли маток тягати: опізнались помочити. Аж їде той козак. Я ще такого хорошого на вроду й не бачила. Пішов він з дому, не такий був. Аж тут і батько вернувся із хати і каже синові: „Нема нікого дома“.

Батько воли порозпрягав, а син постановив їх серед двора, до ясел. Я тільки рушила з коромислом, а козак і передо мною: „Дайте, будьте ласкаві, води напиться“.

Я загорілась, мовчки повернула відра. Він став пити та й каже: „Неначе в гаю: нема людей“. Я ще й більш запалилась з сорому, бо з ним не поздоровкалась і не сказала доброго здоров'я пивши: мовніма. Про це-ж він і натякнув. Став пити, а батько кричить: „Василу! на тще серце"!... Той шапку мені зняв і так подивився, наче що мені подарував. А батько ще зупинив мене: „Чи не знаєш, небого, куди наші пішли“?

— Конопель, — кажу, — пішли тягати.

— І наймичка пішла?

— І її, — кажу, — забрали, щоб швидче...

Та з цим підбігцем із відрами додому. Як увійшла в хату, взялась за діло, — все в мене в руках горіло! Я те поробила в день, що було-б мені на два дні. То була берка, а то й ще краще.

Розпалились у мене щоки; серце загомонило, сама

не знаю, що зо мною робиться! А він усе перед моїми очима ввиджується. Може я вже його люблю!.. Я така вбога і безталанна дівчина покидька, чужий попихач, а він—боже! Яким поглядом мене охрестив! мов королівну.

Мені наче світ поширшав. Вернулись хазяйки додому.

Дивиться на мене удова та й каже: „Чого це ти так розпалилася? Щоб ще лихоманки не було“. А я мовчу та думаю: чого вони обоє так подивились на мене?.. І від цієї думки однієї наче твердіше по землі ступаю і на людей сміливіше дивлюсь: і я щось таке на світі!—думаю собі.

Ранком треба мені йти по воду. Мені чогось сором, чи що. У мене такого почуття ще ніколи не було! Мені здається, що й він вийде. „Ходімо, Стесю, по воду“,—кажу я. Удова засміялась: „Що це ти? сама не втрапиш? Чи козака боїшся?“

Так мені цим і вцілила в серце! А в мене й так щоки палають.

— Гарний,—каже,—кат його батька не взяв! Гляди, щоб не звів з ума, як про того туму співають:

„Козак туму зведе з ума,
Не буде й женитись;
Де найбільше челядоньки,—
Там буде хвалитись“.

— І я,—каже—замолоду не усупротивилась проти чорних очей. Де той розум дівся? Так чари на тебе й наведе (та й сама так зачервонілась, як і я). Колись, може, мене згадаєш. Іди, Стесю, з Оленкою, охотніше буде.

Пішли ми вдвох, а стара сусіда, Василева мати, саме пазолки з хати виносила та й дивиться, де-б той попіл викинути, бо скотині шкодить, і людям, як хто ступить на пазолки.

— Добри-день,—кажу,—тітко.

— Добри-день,—відказала,—небого. Стала Стесю кликати у хату: „Іди, каже, матері рибки передам“.

Стеся пішла, я за журавля, щоб витягти води.

А Василь уже, залигавши, й веде воли до водопійла.

— Постривайте,—каже,—я напою воли, а тоді й вам витягну.

— Ви-ж мене загаєте. Я перш собі витягну.— А сама і на місті не встою.

— Та погуляйте-ж трохи! Ми-ж сусіди з вами. Дома не був, то вас і не бачив.— Міряє мене очима, а я аж одвернулась: мені так соромно! Я зовсім людей не знаю; а то мов сонце сяє передо мною.

Грається з журавлем, гойдає та мене гає. Я кажу: „Порожні понесу!“

— Не сердьтесь бо, моя...—та й став тягти воду, бо моя хазяйка бабуся виглянула з сіней... Поки-ж то воли напоїв. Аж тоді й мені води витяг.

Я так і побігла, не подякувавши. Бо що-ж мені з багатирем рівняться?

„Ой чи зійдусь, чи не зійдусь,—
Не порівняємось:
Ти в жупані, а я в світлі,—
Не повінчаємось“.

Думаю це, а серце вже й відказує за нього:

„Я жупани поскидаю,
А свити добуду—
Таки тобі, серденьátko,
Дружиною буду“.

Коли-б же то? ох, коли-б же то.

— А де-ж Стеся? — каже бабуся, моя хазяйка. — Стесю згубила.

Кажу, як було.

— Біжи-ж приведи, а то вона й рибу погубить. Не хотілось і йти до їх у хату, так не хотілось! Я тільки через поріг до їх ступила, Стесю за руку,

та й відтіль. Засміялись старі: „Ну й дівка! Недоторка, яка соромляжа“.

IX.

А їх наймичка усю правду мені було й порозказує. Мати Василева було каже про мене: „Гарна дівка, ганьбувати ні за яку роботу не можна, але-ж поголоска про неї погана, удача її стидка“!

Батько Василів озвався: „То колись було! А тепер послухай, що про неї каже удова. Скільки вже год вони вкупі. Вже-ж удова до неї придивилась“.

А Василь, сидючи, усміхався й мовчав. А потім старий розказував, що помітив мене й перше, та й каже: „Я в цім ділі знаю силу. До пари нашому Василю, до пари!“

Батько з сином ходив на заробітки та й міркував, щоб, повернувшись, собі невістки шукати. Там і воли собі старий купив, і риби набрав. Такі всі раді, що всі повертались додому. І мали сина оженити та й оженити зараз! „Шукаймо невістки!“

— А я тобі скажу, — каже старий до старої, — що нам ніде більш невістки шукати. Я мов скарб який знайшов, як побачив Оленку Дідусівну, вернувшись...

— У Василя, — каже мені наймичка, — і ушки засміялись.

— Я й діда того знаю, каже старий, і поголоску про неї знаю: то пусте. Кому яке діло до того, які ми були малими? Знай себе та й буде з тебе. Берка й здібна дівчина до всього, а погляд у неї такий, що й умирати шкода, побачивши його.

— Як звикне собака літом за возом, то й зимою за саньми, — одказала стара.

— Дитина ще, — сказав батько, — та й почав молитись богу, засвітивши на божничку свічку. Богобоязний чоловік: не ляже спати, не засвітивши перед богами свічки, дарма що було часом і втомиться.

Я як згадаю, що ті материні речі про мене та й Василь чув, так і окотить мене то морозом, то жаром. О, щоб я не діждала була по тому житті битись! Ці крадіжки в мене через русальство моє стались! — думаю собі. Тепер, думаю, він на мене й не гляне. А як-же мені по воду ходити? Світоньку? де мені дітись?

— А стара, каже мені наймичка, і на боги байдуже: чи перехрестилась, чи й ні, вже й їсть його, мов та іржа залізо.

— Та що це? — каже, — хіба наш Василь послідуший.

— І вона не послідуша! — відкаже було батько, лягаючи на лаві під божник головою.

А та знов стара порошить: „Оце, першу, яку здибав волоцюгу, наймичку, — за нього й тиче!“

А служебка їх усе мені й доносить... Горе мені, думаю, тепер він на мене й не гляне!

— Бачили ми хазяйських дочок! — відкаже було старий жінці. — Вони тільки ласі, а до роботи мляві.

Мені цілу ніч не спалось, як перечула я про цю розмову. Проплакала я до самого світу! Уже треті лівні спігають, а в мене й очі не склепались. Він тепер на мене й не гляне! Каялась я і повинялась і дідуса згадувала: чом він мені рук довгих не поперебивав? Боже, як я плакала гірко! Коли хочете, панієчко, знати, так і в недузї трохи пролежала. Боюсь, щоб з ним і не пострічатись. Бо як згадаю, що він мені не рівня, так і серце струхне. А він, бог його знає чого, знай мимо вдовиної хати вештається. Серце моє болить і співає:

„Ой не ходи, багатиру,
Коло мого тину!“

А сама приміла-б, вискочила та його слідочок цілувала. Бачу його, — рвусь пополам; не бачу, — визираю.

„Ой не видко його хати,
Тільки видко грушу:

Туди мою пориває
Рано й вечір душу“.

Уже не дарма сказано, що пісня — правда. Тепер мені вона в піснях відкрилась і засвітилась.

То Стесю мені треба, то що на дворі робиться, а мені хоч-би його слід побачити. Бідне моє серце!

Як я його вперше тоді побачила, який веселий день був! Сонечко моє ясененьке! Яке ти мені щастя казало! А тепер ти захмарилось; тепер віщуєш те що сичі в пуші. Не будемо в парі, не будемо!

Русалка впала на стіл грудьми, припала до рук головою і мов скаменіла. Мов забула, де вона, з ким вона, забула все за своєю страшною безнадійною мукою... Врешті чую — мов неприємна:

„Ой боже, боже!
Що та любов зможе“.

— Я його слідочок листячком прикривала, слізьми те листячко зрошала.

Звелася й почала знов оповідати таким голосом, мов мучениці кохання розмовляють одна з одною на небесах.

— Бачились ми не раз і не два. Я була боязка: багатир!.. А він мені, було, каже, що я горда, що я зазнана.

Я горда й зазнана? Справді?.. А може! Хто-ж мені дав таке почуття? Один його погляд; я почувала себе людиною.

Мені здавалось, що ніхто нікого так не кохав, як я його, бо любощів своїх ні на кому було позбутись. Усе дома, було, сиджу; тільки удову стареньку та Стесю маленьку й знала.

А тим часом мати Василева як стала коїти свою волю, та й заслала від Василя старости до багатирки, що заздальгидь присватала. Батько суперечився, довго стояв на своїм першій слові, а вона все його підкопує, наче водою підмиває, тими волами та коровами, тими статками та маєтками. Замокв старий, бо розживався туго, та й не вельми розжився; а тепер, ду-

має, буде за що зачепити руки. „Ще я на силі почувуюсь; удвох із Василем доробимось таки й ми до худоби“. Оттаке вже почав говорити, а наймичка все мені переказує, не знаючи, що без ножа й без талірки моє серце крає.

Мати й батько посилають Василя на розглядини. Не схотів.

Далі вже мати: „Збирайся, Василю, на ярмарок: що-небудь ік весіллю купити“. Не схотів, не поїхав.

Батько аж загомонів тоді на його! „Та чи довго ти гави тут ловитимеш? Не той тепер час прийшов. Ми вже й ноги відтоптали, ходивши до свата. Все село про це знає. Чи ти нас надумався осоромити?“

Мати й на розглядини їздила сама. А батько мовчки нидів, і видно було, що вдавався в тугу. Того весілля не дуже бажав, та якось корився своїй жінці, і потуру не давав Василеві, щоб ще гірш з того чого не вийшло.

— Чудно, — каже було моя хазяйка удова, — що як цей Василь діла зовсім опустився! Ні про що не дбає... Усе щоб старі за його робили. Вони самі й на ярмарок їздили. Наймичка й небога тут рвуться, а він стоїть, іскилившись на лісу, та, як той мовляв, граки ловить.

Оце-ж ми з нею вперше чуємо, що батько йому так докірливо вимовив. Перше, було, їм Василь каже: „Ви вже, татусю, своє одробили, годі вам поратись. Мені стид, якби я сам двох пар волів не попорав“. Та й попорає, і повичищає всюди, двір вичистить, вимете, хоч покотись. Тепер його й не пізнати. Ні до чого й рук не приложить.

Про це все удова знай мені торочить, щоб у мене вивідати ума: чи не виявила мені чого наймичка, або часом її невістка злюка? Я нічогісененько не знала. Щодня зійдемося було з Василем, сумуємо. Мовчазний став. Сум, що далш, і мою душу обляга більше. Не жартує Василь зо мною й мало що мені каже.

Раз питає в мене: „Чи підеш завтра до церкви?“
— Безпремінно піду.
— Не йди, коли любиш!
— А ти хіба дома будеш?
— Мені треба йти, — насупившись, як чорна хмара, відказав Василь. — Мені треба! — та аж затремтів (А мені все те невдогад). — Мені присягати треба.
— Хіба що, як ти присягатимеш, а я там буду? Він замовк.

Здалась така чудна мені ця розмова. „Пора, кажу, йти вже додому. Бабуся моя, мабуть, уже й спати лягає“.

Він мене дуже міцно обняв і міцно поцілував тричі, всилу випручалась.

X.

Рано-ранісінько я піч витопила, паляниць напекла, убралась, наділа хустку, завітчалась і побігла чим-дуж по воду, бо забулась із вечора наносити — так він мене скаламутив. Поки ще корову уранці прогнала до череди, а на те й байдуже, що води обмалъ, та Стеса нагадала.

Біжу з відрами, щоб не опізнитись до служби, а тут бабусіна невістка злюка назустріч із порожніми!..

— Здорова, Оленко!

— Магай-бі!

— Це так убралась на весілля?

— На яке весілля?

А тим часом зовсім я наближалась уже до Василевої хати. Ворота навстіж, молодіці й наймичка, з позасукуваними чохлами, туди й сюди метушаться, у хаті чути такий гомін, що аж стелю спирає.

— Як на яке?—відказує невістка злюка.—На Василево. Сусіда та й не знаєш!

Я так і брязнула відрами об землю, і квітки з себе позривала. А вона ще й шуткує:

— Собака впа! Що це ти, спіткнулась?

Позбирала я відра швиденько, витягла води, а одно шубовтнулось у колодязь! Тоді я за друге та й подалась до сінешних своїх дверей, одбігла й коромисла. Сама як переступила поріг, так і впала, застогнала.

Догадалась порадиця моя бабуся. Кинулась із хати до мене: „Доненько моя, голубонько моя! не показуй цього людям. Що-ж? я все те знала. Та й наймичці не звеліла тобі казати“...

Та це кажучи, і причинила сінешні двері.

Мої-ж очі не висихали... Годі й до церкви. Того-ж то він відмовляв! Чи то боявся, щоб я не вrekла, чи що? Думаю, не додумаюсь... Якій то вчора був до мене гарний! Що-ж? він не мій, не мій!.. Плакала, світа божого не бачила.

Підвелась, прочинила двері, щоб заглянути на Василево подвір'я. Може то люди помиляються. Дивлюсь, придивляюсь, бо за пухлими очима й не бачу... Чи мало-ж я часу тут у сінях пролежала? А проти мене молода йде з дружками, — і не стенеться! Іде, як пава пливе. Іде до близької сусіди, до моєї бабусі в хату.

Чую, співають дружки:

„Ой рядочком, дружечки, рядочком

Та по-під вишневим садочком!

Ой повела Любочка, повела,

Рутою м'ятою обвила,

Хрещатим барвіночком обтикала,

За собою дружечок покликала“.

Я вхопилась за серце.

А бабуся з-за спини каже: „Може то й не вона. Бо та не пліла-б такою павою: не охотилась іти за Василя. Це якась инша молода княгиня“. Мені наче одхлинуло. А може й так! Я ще раз придивляюсь. Очі мої зупинились на старшій дружці, на небозі Василевого батька... Вона, вона! Це Василево весілля! Я побігла в хату, забила у куток.

Чую, знов під вікном:

„Ой летіли бджілочки по ярині,
Та ходили дружечки по стороні,
Та й пришли вони до хати,
Стала дівочка прохати“.

Молода ввійшла в хату з старшою дружкою. „Просьте батько й мати на хліб, на сіль і на весілля“, — та й заціпило їй сказати: і я прошу, і заплакала-б, може, та переломила себе серед людей. Усі зглянулись.

Чи лекше мені, чи важче було, що й вона оддалась не охотою, силоміць звінчано? Не знаю, бо серце надвоє було розрізане, — не жило вже, не чуло, не тямало.

— Хай вам бог допомага, діточки! — відказала бабуса й почастувала. — „Молода сумна“, каже мені опісля. „Тільки до губ довела чарку та й вийшла мовчки, мов боїться заридати“.

Питали гості й про мене, так бабуса одказала, що я пішла на той куток, на ці-б то нещасливі Підгаї.

Бабуса ходила на весілля, — близька сусіда, а я й не пішла, одмовилась, що я слаба. Що-ж про те весілля розказують! Силоміць обох спарували. Слава така була, що Василь з батьком перші чумаки на всю околицю й грошей навезли з Донщини безліч. На це й поквапились; а вона иншого покохала, та боялась признатись, а той боявсь до багатирки лицятись. Тільки зійдуться, посумуютьу двох та й годі.

Василь був на себе не похожий, розказували мені. У хаті наче туга давить усякого. Чогось наче темно, наче душно, наче тісно дихати. Ні чарка, ні музика, ніщо не розважало людей! Що-ж із того весілля вийшло? Кажуть люди: іде староста благословляється до батька та до матери, молодих дітей на посад за стіл завести; тільки що одклонився й поблагословився, а батько й мати одказали: „Бог благословить! Нехай

бог дає нашим дітям щастя й долю!“ — староста туди сюди зирк, а молоді й нема. Де, де? Побігла до тину посліднім словом перекинуться з тим, що кохалась. Упала на його плече й прикипіла, залилась гіркими слізьми. Староста молоду за руку та й на посад! А сива шапка подалась уподовж улиці, коливаючись.

Розказуючи це мені, бабуса моя аж сплакнула. Як мені, панієчко, це було слухати й потім на світі жити?

Скінчилося весілля.

Я довго від обох молодих ховалась... Нужу світом. Усе було роблю або пізно увечері, або рано на зорі, щоб людей не бачити. У серцю моему як пожежа пройшла.

Потім згодом стала ходити й до корови, і на город, і по воду, і раз ізійшлись до колодязя з жінкою Василевою мовчки. Мовчки розійшлись. Дивимось одна на одну, так наче в воду вбрели, та й не вибредемо, і боїмось одна однієї, щоб не притопила.

Минуло тижнів зо два. Ми зійшлись знов; я вклонила їй, вона мені. Стали говорити; вона на мене не сердилась. Рада була-б, якби я їй на дорозі стала. Було, зідхає, проклинає своє життя. Якби, думаю, помінялась ізо мною! Вони між собою й не лаються, а тільки жили так, як ремези, що з двома дуплами гнізда. Дарма, що вкупі ночували, а тільки одно туди, а друге туди, головами навпаки. І як наче знано: і хата була в їх старосвітська з двома рундучками. Він що-вечора ік воротям, на рундучку, де колодязь, а вона по той бік, що на городи виходить. Бо хоч через тини та через городи того журавля побачить, де її несутужений воду тягає. Там її душа й серце; а цей мене пильнує.

Жаль було бере всякого. Які-ж, кажуть, люди обоє прехороші! Нікому не можна ганьби дати, — та не любляться й крішки! Нидіють обоє.

А зо мною що робиться?

— Бабусю! — було кажу, — заріжте, убийте мене!

Як вийде Василь на рундучок та стане на свистілку грати щось сумне, сумне... волосся на голові підіймається... А її було чути іноді, на другому рундуці співає:

„Сама не знаю, чом доленьки не маю.
Прокляла мати малою дитиною:
З ким любила, не стала дружиною,
З ким не зналася, з тим повинчалася“.

Та так наслухаєшся, аж серце стисне не тільки своє горе, та й чужа печаль.

Я, було, сумую, сумую, у сніях сидячи!.. Вона наче мою долю виспівує. Батьку й мати Василеві засмучені совм'януться по хаті, очі попухли, радості і помочи нема від дітей, ні підмоги на старість. Якби не наймичка, то може-б достачі не було й в хлібі: усім руки опали — і молодим і старим. А то вона й нагадає, що тепер вітер хороший, мливо гарне. От старий і налаштує паровицю та й поїдуть до вітряка.

А Василь тільки човгає по двору та своє подвір'я міряє. А з двору рідко, рідко... Все стереже мене.

А я теж пустилась берега. Де було *перш чисто*, гарно, тепер сміття по коліна. Було, піду по воду, — де він і візьметься, наче з землі виросте. Стоїть передо мною, як смерть блідий! Не хотів батькові й матері на суперечи йти...

— Оленко! я вмираю за тобою! Серце моє незабуте, не нуди мене, хоч не ховайся від мене! Дай мені хоч на тебе надивитись.

В моєму серці заворушилось щось таке негарне, погане, чого я попередку ніколи не постерегала: я розсердилась на його, розлютувалась. І став він мені супротивний як ворог лютий. Я аж крикнула на його:

— Одчепись! Не горнись до мене! Не завдавай моєму серцю жалю! Коли вмираєш за мною, чом мене не взяв? На що взяв иншу? Ти не дочка в свого батька, а син, якби ти схотів, тебе-б мати не при-

неволила. Ти занাপастив мій вік; не топчи стежки за моїм слідом! Геть!

Я зненавиділа його в той час, була готова задушити його своїми руками.

Так і рванусь від його. Думаю, може-б він і жінку полюбив, якби мене не було на очах? Хай уже я буду відповідня, безталанна душа. Я почула, що моє серце вже й прохололо, перестало ненавидіти його...

Та як-же мені зійти з цього села? Де мені знайти той захист? Мені-ж так гарно у бабусі; та як-же мені прожити, щоб і його не чути, щоб не бачити, як він мов квітка має по двору? Дразнить він мене піснями та бровами. Пісні його — ліки мої, — і ліки, й отрута. Хочу смерті — не приймає мене сира земля! Благаю бога, щоб він мене навчив, якими зіллями бідне серце моє остудити. Увесь поріг було зілля дрібними слізьми, довідуючись у свого серця, чим подоліти своє горе. Як не бачу його, то люблю його; як угляжу, то ненавижу його.

Він мені що-далі, то все більше проступку не дає, а я втікаю, ховаюсь од його. І вона вже стала помічати. Мовчазна зробилась, ні пари з уст, ні слова теплого, ні докірливого. Тільки іноді не втерпить і розіллється гіркими словами: що вона не зазнає свого дівочтва, що воно їй тільки майнуло перед очима, що лучче-б їй було засохнути в пупочку, — така вона щаслива!

Затруситься, було, зачервоніється, як оце мені каже. А всяке її слово так, як те кресиво, об моє серце й креше.

Постановила я собі покинути удову-бабусю. Перейду до кого иншого в найми далеко, далеко... Напитала у людей місце й перейшла на другий куток села. Це не здивувало бабусю. У неї душа чутка, вона зрозуміла серцем, що довше мені тут застава-тись не можна... Стеся дуже плакала й бабуся... та не вплиняла.

Чи легко мені було від них віддалятися? Це однаково, що живому крізь землю провалитися. Він мені і вдень і вночі ввиджається. Було, прийде до того двору, де я служила, зляже на лісу, постоїть, подивиться мовчя, серце моє розіб'є — і піде. Що мені робити? Ходжу як божевільна. Чимало влило часу. Я живу в наймах і його не бачу, та й почала його трохи забувати. Не так ясно світяться вже передо мною його чорні очі, а ті чорні брови вже привиджуються мені мовутумані. Наче хмари вкрили його пишній вид, наче туман поліг над його красою, як полягає й закриває зелену луку літньої доби ранком. Тихіше стало на серці. Я вже й не знала, чи люблю його, чи ненавиджу. Яюсь стала я немов дерев'яна. Стало мені про все байдуже на світі. А тоді саме почав чіплятися до мене москаль Задьоренко. Ходить та й ходить до мене...

Піду, думаю, заміж! Однак зопсований вік. Він мене тоді покине, і станемо яюсь бути на світі — хоч не жити, так бути. А так — це гірше лютої смерті. Усім тоді лучче буде. Він перестане до мене тоді ходити; мабуть, що треба йти, треба йти. Рветься було так моє серце, рветься та й заспіває:

„Вилітали орли
З-за крутої гори,
Вилітали, буркотали,
Розкошів шукали.
Ох і скільки не літати,
Треба вниз спуститися.
Ой у полі дві дороги,—
Треба розійтися!“

Воно мені співає, а я так і впаду, щоб його придушити. Каменем би зробилось, та ба!

Ну що-ж, моя панієчко, що мені ще вам сказати? Так мені судилось. Мабуть мене мати в барвінку купала, купаючи проклинала, щоб долі не мала, а потім і втопила в тому житяному морі між русалок.

Ну, що-ж іще? От що: молодому не довго знайти чоловіка. Хоч і не до любови, ні до розмови, а мушу.

Ув'язавсь та вчепивсь до мене Задьоренко. Москалем він був. — Подаю хустки! Нехай, думаю, хоч вони поживуть укупі, як одружусь! Буду хазяйкою, то не підступиться. Лишенько моє, недоля моя! Як же мені їх на весілля прохати? Як же мені отой поріг переступити? Що-ж, як прийду, та там і скінчусь? — Так сама собі погадаю, а потім відпочину од свого горя. Тоді знов щось мені шепче: треба бути хазяйкою, тоді другий лад буде.

Думи розбивають мою голову. Вечоріє: думаю, піду, — нехай бабуся замовить Задьоренкові.

Побігла я городами, перелазими, щоб не зустрітися з ним: розігналася, чіпляюсь то за сонячничиння, то заплутаюсь у гарбузинні, то скачу картоплищем, заплутаюсь у гич, упаду й знаю: не будь сього лиха насердного, то й не впала б, а то ноги не несуть. Розігнавшись, біжу, біжу, вихром мене несе; а далі тиць! що це таке? Це він передо мною, він! Усюди його знайдеш, всюди зустрінеш. — „Оленко! не жаль тобі мене, покинула та й байдуже! А я все той, який був. Іду городами по долото до Шкандибайла, буцім то мені того й треба, та й чуо серцем, що тебе зустріну. Які ми обоє нещасливі!“ Цілує мене, обнімає. Я німа. Дух мені спірає.

Ні, думаю! не видашиш із мене речі! Знайду собі иншого, наче втоплю себе. Ти мені не важиш нічого. Ось я собі вискіпаю чоловіка! Та прожогом від нього.

Хитаюся. Всилу втраплю на стежку. Він оддалік ледві човгає за мною. А я так і влетіла до бабусі в хату. А серце моє кидається, кидається! Боже-ж мій! Це-ж воно прокидається! Це-ж воно оживає! На що він стривожив його? Що мені робити, що почати?

Увійшла я в хату, мов несамовита... Стеся й

бабуся так зраділа, так прикипіли до мене. „Чого це ти так розмалилась? Собака, чи вовк налякав?“

Кажу, чого прийшла: „Натякніть Задьоренкові, бабусю, що вже йду за нього“. Та аж не здишусь.

— Чого-ж ти так засапалась?

Я мовчу: не здишусь.

— Не сподіватись тобі вже, моя голубко, щастя долі! Хоча й йому ганьби не даю. Слави про його худой нема. Тільки дуже старий проти тебе, а не п'яниця і чепурно хату свою держить із малою дівчиною та з хлоп'ям. Достатків нема, ну, та ти працюєш. Він і сьогодні хотів зайти до мене; відерце брав набивати, так обіцявся занести. Оце добре, що ти сама про його замовила, а то вже він проточив мені голову: Єднайте та й єднайте Оленку; я її не обіждатиму.

Мені річей од бабусі ніяких більш і не треба було... Мені вже щоб весілля гуляти. Швидче виходжу з хати, щоб додому бігти поуз їх двір; а Василь уже на воротах вартує. Насилу вирвалась. Не дждусь я завітнішого вечора. Хустками й рушниками наділила мене бабуся, лучче-б у яму на тих рушниках впустила.

Діждзла я вечора. Обділила й старостів, У суботу дівчата вили гільця, дружок водила, зайшли і до бабусі і — до їх...

Я була як з каменю тесана, і Василь стояв, як укупаний. Увійшла я з старшою дружкою в хату та й стою. Усе заверетенилось у мене в очах. По моїх друзі, по моїх квітках, по рушнику пізнали, що це молода ввійшла. Не мовлять мої губи нічого, скільки не силкувалась, скільки по-під руки не штовхала мене моя старша дружка.

Стала Василева мати частувати; чарка тремтить у мене в руці, — усе й вихлюпалось. Мати Василева другу налила, частує, радіє, що одружилася, а я радію, що мене від їх двору ще далі винесе.

Батько Василів ухопився за голову, як ми ввійшли. Мабуть, чи не заткнув долонями вуха, — так казали.

З цим ми вийшли з хати.

Жінка Василева боржій вискочила з хати та й сховалась у комору. Як я виходила з хати, захиталась і вхопилась за одвірок, переступила поріг. Старша дружка в сінях ухопила з відра корець і пирснула мені в вічі погожої води. Наймичка, моя подруга, протерла мені очі рукавом і холодної м'яти листочок вирвала з голови і всунула мені в рот. Якби не вона, бехнулась-би перед усіма. Без неї і в хаті не було-б ладу. Усе вона порядкувала. А то все потропіло.

Хто-ж сподівався і цього весілля! І сама моя подруга наймичка нічого такого не сподівалась. Занапастила я чоловіка: пішла не по любові. Того також зананапастила!

Оттакий, панієчко, наш завітчаний вік. Кого любила, з тим розійшлася, а з ким не зналась, з тим повинчалась. Та нехай собі живуть, як їм господь допоможе. Живемо, як бачите, і ми сяк-так з чоловіком. Така моя доля! Може мене справді мати проклинала, щоб я долі не мала. Може, через мене гріха й горя набралась.

Така була нова сповідь моєї Русалки... Бідолашна! Їй здавалось, ніби я на божій дорозі, але сама вона вже стояла на ній. Згнічуючи своє кохання, не довго змогла вона держати гору над своєю романтичною вдачею. Як поминув тиждень після нашої розмови, довідалась, що з нею трапилось так, як співається в пісні:

„Ой піду я, піду
Не борегом — лугом;
Чи не зустрінуся
З несудженим другом.
Здоров, здоров, луже,
Несуджений друже!“

Ой як ми з тобою
Любилися дуже!"

Вона його обминала, несудженого друга, вона з його обіймів вирвалася в тяжкі кайдани заміжжя, а тепер сама пішла до його, пішла не криючись. Кохання спалахнуло несподівано в її палкій істоті, несподівано з новою силою й обняло її полум'ям. Божевілья-кохання змогло безшасну. З розмаяними косами, в вінку з конвалій, бігла вона, скоро свінуло першим світом росяного ранку, саме як її колишні подружки поспішалися — хто з відрами по воду, хто з вівцями й коровами до череди. Він зустрів її біля того колодязя, де вони вперше зазналися. Він ніби сподівався її, ніби знав, що вона прийде, знав — чого вона прийде, і вийшов назустріч, саме сонце сходило. Він ухопив, пригорнув свою несуджену — прилучно. Не змагаючись корилася Русалка шаленим поцілункам божевільного. Задихаючись, в дикому захваті, він спитав:

— Хто первий?

— Я, — відказала вона радісно.

— Ні, я! Ти мене й там не покинеш! — скрикнув він, і люди, що тут були, ще й не схаменулись, — він уже був на дні в колодязі. Вона скочила на цямриння, її припинено. Вона билася в руках у людей, що хотіли її рятувати, хотіла вирватись; у боротьбі кров линула їй з горла й вона схилилась мертва.

Так оповідано мені про сумну подію. Еге, це була русалка, істота занадто ніжна, занадто чутлива й палка за для звичайного життя. Я нишком журилась по їй, і конвалії сталися мені найлюбішими квітками. Як живу я бачила її перед себе в вінку з конвалій.

Минув рік. Прийшов до віку незабутній мені день її смерті. Рано вранці я пішла, як кажуть, у росу. Люблю я наші хутірські левади під буйною росою, що мигтить між промінням вранішнього сонця. Пиш-

но процвітали, пахощами віючі, конвалії, і не сором мені признаться — обняв мене страх, що побачу я серед їх мою покійну Русалку. Але скоро страх минувся перед мріями: які ніжні, легенькі, чужі світові істоти ці русалки. Ні трава не гнеться в неї під ногами, ні роса не осиплеться. Але ці ніжні істоти мстиві. Вони мстяться над людьми за їх лихі почування, негарні розуміння.

Так я міркувала, звиваючи вінок на спомин про мою дорогу Русалку. З цим вінком поїхала я до міста до моєї родички, що кохалася в гаєвих квітках. Була неділя. По неділям у нашому маленькому місті буває базар, густий як ярмарок. Я проходила через його пішки, несучи обережно вінок з конвалій. Коли чую — хтось плаче, мов по мертвому тужить. Перед мене стояла Русалчина бабуса, голосячи:

— Ой, моя-ж ти голубонько, мое ти рідне серденько! Я-ж тебе бачила в конвалії останньої твоєї години! О, та як-же гірко мені, як тяжко на цю конвалію дивитись!

Народ оступив нас, сказав-би, — побожно. Мало не всі знали Русалку. Де-хто побожно хрестився, зичучи їй царства небесного й вічного впокою; а один тихий сумний голос проказав біля мене:

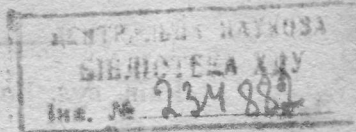
„Ой піду-ж я утоплюся,
Чи об камінь розіб'юся,
Нехай люди добрі знають,
Як з кохання помирають“.

З М І С Т.

Ганна Барвінок. (Біогр. критичний етюд) —	Стор.
Валер'ян Чубинський	5

ОПОВІДАННЯ:

Лихо не без добра	21
В-осени літо	25
Не було змалку — не буде й до'станку	33
Вірна пара	70
Квітки з сльозами, сльози з квітками	82
Перемогла	96
Жіноче бідкування	125
П'яниця	131
Молотники	169
Русалка	186

9012

Видавниче Товариство „ЧАС“

видало дешеву популярну бібліотеку із вибраних творів таких українських письменників-класиків:

1.	Шевченко Т. Г.—Кобзар (повн., на краш. папері)	1 крб.	50 "
2.	„ Кобзар (повн., на гірш. папері)	—	75 "
3.	Проза	—	60 "
4.	Марко Вовчок.—Вибрані твори	—	90 "
5.	Франко Ів.—Вибрані твори, I т.	—	90 "
6.	„ „ „ „ „ II т.	—	90 "
7.	Котляревський Ів.—Повна збірка творів	1	30 "
8.	Енеїда	—	70 "
9.	Григоренко Г.—Вибрані твори	—	90 "
10.	„ „ „ „ „ II т.	—	90 "
11.	Коцюбинський М.—Вибрані твори, I т.	—	80 "
12.	„ „ „ „ „ II т.	—	80 "
13.	Нечуй-Левицький Ів.—Вибрані твори, I т.	—	80 "
14.	„ „ „ „ „ II т.	—	75 "
15.	Леся Українка.—Вибрані твори	—	90 "
16.	Памас Мирний.—Вибрані твори	1	—
17.	Галицькі письменники.—Вибрані твори	—	90 "
18.	Глібець Леонід.—Байки	—	40 "
19.	Руданський Ст.—„Співоповідки“	—	35 "
20.	Ганна Барвінок.—Вибрані твори	1	10 "
21.	Тесленко А.—Вибрані твори	—	80 "
22.	Стороженко О.—Вибрані твори	—	75 "
23.	Васильченко Ст.—Вибрані твори	1	—
24.	Кониський Ол.—Вибрані твори, I т.	1	—
25.	„ „ „ „ „ II т.	1	—
26.	Українські байкарі (Збірник поезій)	1	10 "
27.	Квітня-Осип'яненко Г.—Вибрані твори	1	—
28.	Яновська Л.—Вибрані твори	1	—
29.	Дніпрова Чайка.—Вибрані твори	—	90 "
30.	Григоренко Г.—Вибрані твори	—	95 "